

АДНОСІНЫ БЕЛАРУСАЎ ДА ШЛЮБУ: ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫ КАНТЭКСТ

Г. Д. Садоўская

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

anuta_sadovskaya16@mail.ru;

наук. кір. – А. Л. Садоўская, канд. філал. навук, дац.

Аб'ект даследавання – беларуская парэміялогія семантычнага поля «шлюб і сям'я». Мэта – прасачыць адносіны да шлюбу ў беларускай этнакультуры па даных народнай ідыяматыкі. Асноўныя сентэнцыі пра шлюб і сям'ю, прадстаўленыя ў прыказках беларускай мовы, сфармуляваны аўтарам у некалькі асноўных лагем: «лепш быць халастым/незамужняй, чым жанатым/замужняй», «жанатым/замужняй быць лепш, чым халастым/незамужняй», «жанатым/замужняй быць і добра, і дрэнна». Праведзенае даследаванне дазваляе гаварыць пра тое, што пры дапамозе мовы (у нашым выпадку – сродкамі парэміялагічнага фонду) грамадству прапануецца пэўная сістэма поглядаў, ментальных і каштоўнасных устаноў і роляў. У прыватнасці, такім чынам ажыццяўляецца рэпрэзентацыя і ўзнаўленне аксіялагічнага асэнсавання феноменаў шлюбу і сям'і ў калектыўнай свядомасці беларускага этнасу. Вынікі і сістэматызаваны фактычны матэрыял даследавання могуць быць скарыстаны філолагамі пры далейшай распрацоўцы праблем і пытанняў этнапарэміялогіі, этналінгвістыкі, этналогіі, лінгвакультуралогіі, кагнітыўнай лінгвістыкі і лінгвакраізназнаўства.

Ключавыя словы: парэміялогія; парэмія; прыказка; лагема; этнакультура; шлюб.

У нашай рабоце мы прасачылі адносіны да шлюбу ў беларускай этнакультуры праз аналіз меркаванняў, заключаных у парэміялагічных выразах беларускай мовы. Пры класіфікацыі прыказак заяўленай праблематыкі ўслед за многімі даследчыкамі мы выкарыстоўваем паняцце лагема (тэрмін П. В. Часнакова) як логіка-семантычнай адзінкі абагульненага характару, пад якую могуць быць падведзены асобныя групы парэмій. Лагема выступае ў якасці абагульненай зыходнай думкі, якая аб'ядноўвае групы канкрэтных характарыстык і ацэнак асобных культурна значных сэнсаў, выяўленых у парэміялагічным фондзе (Л. Б. Савенкова; цыт. па: [5, с. 84]).

Так, асноўныя сентэнцыі пра шлюб і сям'ю, прадстаўленыя ў прыказках беларускай мовы, мы сфармулявалі ў некалькі асноўных лагем: «лепш быць халастым/незамужняй, чым жанатым/замужняй», «жанатым/замужняй быць лепш, чым халастым/незамужняй», «жанатым/замужняй быць і добра, і дрэнна».

1. Лепш быць халастым/незамужняй, чым жанатым/замужняй.

У беларускім парэміійным фондзе намі вылучана нямала выказванняў, якія сваім зместам перадаюць перакананні пра непажаданасць шлюбу як для мужчыны, так і для жанчыны: *На ліха ты ажаніўся, лепей бы навесіўся; На чорта ты ажаніўся, лепш бы ўжо ўдавіўся; Лепей у дзеўках сівець, чым замужам паршывець (марнець); Лепей дома на саломе, чым замужам на падушках.*

Меркаванні такога кшталту беларусы звязваюць з тым, што жаніцьба суправаджалася сур'ёзнымі пераменамі ў жыцці маладых і іх бацькоў, і гэта для дзяўчыны і юнака не толькі пераход з аднаго фізічнага і сацыяльнага статусу ў іншы, што само па сабе звязана з немалой колькасцю перажыванняў і новых абавязкаў, але зачастую і ўнутраныя, якасныя змены ў іх характарах і мадэлях паводзін.

Прыказкі адлюстроўваюць, што перамены гэтыя адбываліся зачастую не ў лепшы бок як для дзяўчат (*Замуж выйдзеш – бабай будзеш, усе прыевачкі забудзеш; Замуж пайсці – трэба знаць: позна легчы, рана ўстаць; Як я была ў баценька, то я была чубаценька, дасталася да свякрухі, то аб'елі чубок мухі; Пела, як бацькаў хлеб ела, а як мужыкоў, то і голас не такоў*), так і для хлопцаў (*Як не жаніўся, то і не журыўся; Ажаніўся – зажурыўся; Ажаніўся і як за хмару закаціўся; Знаці, ой, знаці, што ён жанаты: скурчыўся, згорбіўся, як пёс кудлаты; Мужчына жанаты ўсё роўна, як гладыш шчарбаты*).

Сямейнае жыццё ў адзінках такога парадку асацыюецца з дадатковымі турботамі (*Не меў Саўка клопату, дык жонку ўзяў*), душэўнымі пакутамі (*Жаніцеся, панічы, ды знайце скутку: тры дні вяселля, а цэлы век смутку; На дзень вясelle, а навек мучэнне; Жаніўся на скорую руку – на доўгую муку; Замуж пайсці скора на доўгае гора; Жаніцца – не мёду напіцца; Нежанаты свішча, скача, а жанаты ў кулак плача; Замуж ідзе – песні пяе, а выйшла – слёзкі лле*), непаразуменнямі і сваркамі (*Страчаліся – цалаваліся, а як у адну хату сышліся, дык за чубы ўзяліся*), несвабодай (*Не многа напета, да навек ярмо надзета*).

Натуральна, што для мужчыны крыніцай пакут выступае злая і сварлівая жонка, баба (*Сварлівая жонка горш, чым каню хамут; Узяў пілку на сваю шыйку; Тфу нежанатаму, бо жанатаму і жонка наплюе, то будзе даволі; Бог стварыў два зла: бабу і казла; Баба з пекла родам; У бабы душы няма*), а для жанчыны – ліхі муж (*Ліхога любіць – сябе губіць; Мужык не мядзведзь, а мяса аб'есць; Сам мужычок з кулачок, а зла як у казла*).

Да таго ж у халастога мужчыны, натуральна, менш адказнасці, яму не трэба непакоіцца пра матэрыяльнае забеспячэнне сям'і: *Адзін Сцяпан –*

заўсёды пан, а калі і нястача – дзіця не плача; Адна галава не бядна, а калі й бядна, то адна.

2. Жанатым/замужняй быць лепш, чым халастым/незамужняй.

У беларускіх парэміях, якія рэпрэзентуюць сваім зместам гэтую лагему, муж і жонка разглядаюцца як пэўнае біпалярнае цэласнае адзінства, складнікі якога паасобку выступаюць як штосьці непаўнавартаснае, што можа перадавацца ў тым ліку і метафарычна: *Гаспадар і баба – адна рада; Гаспадар і жонка – адна кішонка; Мужык (гаспадар) і жонка – найлепшая сполка; Куды жонка, туды і Хомка; Муж і жана – адна сатана; Без мужа жана ўсягда сірата; Баба без мужыка, як калёсы без каня.*

Пара, сям’я ў выразах гэтай семантычнай групы прызнаецца асновай фізічнага, маральнага і матэрыяльнага дабрабыту чалавека: *Дзякуй за пару: няхай будзе целу направа; Што два, то не адзін; Адзін і ў кашы няспорны; Адна рука і вузла не завяжа; І воўк дружыны кліча; Што чатыры рукі, то не дзве; Адзін дасуж, да не дуж.* Для мужчыны наяўнасць сям’і з’яўляецца паказчыкам яго сталасці: *Жанаты – чалавек сталы.*

Добры муж для жанчыны – гарант яе фізічнага росквіту і бяспекі, надзейнае апірышча і абаронца: *Тагды дзеўка стала пышна, як замуж выйшла; Пад добрым кустом трава зелянее, за добрым мужам жонка маладзее; За мужыковай спіной, як за сцяной; Як за мужа завалюся, то нічога не баюся; Хоць худ мужычок, да затулле маё: завалюся за яго, не баюся нікаго.*

Добрая жонка для мужчыны – крыніца дабра, натхнення і цеплыні: *Калі баба добра, то ўсё будзе добра; Хто жонку добру мае, той гора не знае; Там і Бог раюе, дзе жонка мужыка шануе; Жончына дабро, што ўзімку цяпло; Добрая жонка цяплей за валёнкі; Не піў бы, не еў бы, да на жонку глядзеў бы; Мая жоначка божая пчолачка.*

Такім чынам, жаніцьба ў беларускай культуры можа разглядацца і як жаданая падзея, асабліва для дзяўчат: *Хужа няма кары, як жыць без пары; У дзеўках сівеючы, не будзеш радавацца; Хоць за старца, абы ў дзеўках не астацца; Гора маё чубатае! Ніхто мяне не сватае; Не век дзеўкай дзеваваць, трэба шчасця паспытаць.*

3. Жанатым/замужняй быць і добра, і дрэнна.

Цэлы комплекс выказаў народнай ідыяматыкі ўтрымлівае неадназначную інтэрпрэтацыю і ацэнку жаніцьбы і шлюбу, напрыклад: *Ажаніся – кепска, не жаніся – кепска (яшчэ горш); Ох, лепш удвох, а яшчэ лепш таму, хто па аднаму; Каб ажаніцца, даў бы вала, каб разжаніцца, даў бы два; Не пайдзі – людска абгаворанка, а пайдзі –*

бедна галованька; З ім гора, а без яго ўдвое; З ім гора, а без яго яшчэ горш; Бабы каюцца, а дзеўкі замуж збіраюцца.

Беларускія выразы сцвярджаюць, што, наколькі добра або дрэнна быць жанатым ці замужняй, залежыць ад таго, як табе пашанцуе з абраннікам/абранніцай: *Калі гора, нагаруецца, калі добра, накрусуецца; Як добры замуж, дык нажывешся, а як плахі, дык наплачашся; За добрым мужыком чулінда жонка, а за дурным і папоўна раба; За добрым мужам і варона жонка, а за дурным і княгіня загіне; Добрая жонка – вянец, а ліхая – канец; Добрая жонка – дома рай, благая – хоць ты цягу дай; Добрая жонка – вяселле, а ліхая – паганае зелле.*

З прычыны таго, што жанчыне ў сітуацыі шлюбнага выбару адводзілася ўсяго пасіўная роля чакання сватоў, удача ў шлюбе непрадказальнай была найперш для яе: *Жаніцца не страшна, страшней замуж ісці.* Мужчыну ж народная афарыстыка перасцерагае ад магчымай памылкі і паспешлівасці ў выбары суджанай: *Ажаніцца – не ўпасці: не ўстанеш, не атрасешся; Ажаніцца, як і паміраць, не спяшайся; Жаніцца – не ляніцца; жаніўшыся – не каяцца.*

Носьбітамі беларускай культуры станоўча ацэньваецца першая шлюбная партыя, кожная наступная – горш: *Першая жонка ад Бога, другая ад людзей, а трэцяя ад чорта; Першую жонку Бог даў, другую сам знайшоў, а трэцюю – чорт прынёс; Першая жонка суджана, другая раджана, а трэцяя ад чорта прынесена; Першая жоначка, як на небе зорачка, а другая жоначка, як у садзе пчолачка, а трэцяя жанішча, як у лесе савішча.*

І ўрэшце, нягледзячы на ўсе магчымыя цяжкасці ў шлюбе, беларусы ацэньваюць яго як неабходнае зло: *Горка рэдзька, ды ядуць, ліха (дрэнна, кепска, плоха) замужам, ды ідуць; Цыбулька горка – людзі ядуць, ліхі замуж, дзеўкі йдуць; Водка горка – хлопцы п'юць, замуж кепска – дзеўкі йдуць; Гарэлка горка, ды яе п'юць, замужам нядобра, ды ідуць.*

Такім чынам, у беларускай парэміялогіі неабходнасць уступлення ў шлюб і стварэння сям'і ацэньваецца вельмі неадназначна. З аднаго боку, жаніцьба – гэта неабходная, а таму жаданая падзея ў жыцці кожнага чалавека, паколькі сям'я ў грамадстве прызнаецца натуральнай асновай фізічнага, маральнага і матэрыяльнага дабрабыту чалавека, а муж і жонка разглядаюцца як непарыўнае адзінства.

У іншых парэміях гучаць перакананні, што варта пазбягаць стварэння сям'і, паколькі шлюб абмяжоўвае асабістую свабоду чалавека, часта прыносіць з сабой нядобрая перамены ў характарах і мадэлях паводзін

сужэнцаў, выступае крыніцай праблем, цяжкасцей і расчараванняў. У шлюбе знікае каханне і рамантызм адносін.

Трэці комплекс прыказак утрымлівае амбівалентную ацэнку шлюбу як складанага і неадназначнага феномена рэчаіснасці, які можа прыносіць як шчасце і асалоду, так і беды і пакуты. І залежыць гэта ад таго, як каму пашанцуе з абраннікам/абранніцай.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Аксамітаў А. С.* Прыказкі і прымаўкі: Тлумач. слоўн. бел. прыказак і прымавак з арх., каф. збораў, рэдкіх выд. XIX і XX стст. / пад рэд. Я. Янушкевіча. 2-е выд., дапрац. Мінск: Бел. навука, 2002.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. Мінск: Навука і тэхніка, 1992.
3. *Ліцвінка В. Д., Царанкоў Л. А.* Слова міма не ляціць: беларускія народныя прыказкі і прымаўкі. Мінск: Універсітэцкае, 1985.
4. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. Мінск: Навука і тэхніка, 1976. Кн. 2.
5. *Полниченко Д. Ю.* Концепт «язык» в английской паремииологии // Язык, сознание, коммуникация: сб. ст. / отв. ред.: В. В. Красных, А. И. Изотов. М., 2004. Вып. 26. С. 83–91.
6. *Шкраба І. Р., Шкраба Р. В.* Крынічнае слова: беларускія прыказкі і прымаўкі. Мінск: Маст. літ., 1987.